

СУФІКСАЦІЯ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

© Харчук Л., 2012

У статті досліджено словотвірну організацію українських електроенергетичних термінів, зокрема термінів, утворених суфіксальним способом. Окреслено основні тенденції суфіксального способу термінотворення, проаналізовано найпродуктивніші моделі суфіксації електроенергетичних термінів.

Ключові слова: українська мова, електроенергетична термінологія, термін, словотвір, морфологічний спосіб термінотворення, суфіксація, словотвірна модель.

In the article, the word-formative organization of Ukrainian electric power engineering terms, specifically those formed by means of a suffix is explored. Major tendencies of term-formation suffix means are identified, and the most productive models of suffixation of electric power engineering terms are analyzed.

Keywords: Ukrainian language, electric power engineering terminology, term, term-formation, morphological term-formation mode, suffixation, and term-formation model.

Термінологічні системи різних наук в останні десятиліття стали об'єктом всебічного зацікавлення й наукового дослідження сучасних українських мовознавців. Проблема терміна й терміносистеми є актуальною у зв'язку з упорядкуванням останніх. Про це свідчить поява великої кількості мовознавчих праць, які присвячено вивченню становлення, системної організації різних галузевих термінологій. Аналіз лінгвістичних досліджень дає можливість стверджувати, що увагу вчених привертала питання багатозначності термінів, метафоризація, синонімічні, антонімічні відношення на матеріалі різних галузей, лексико-семантичні характеристики термінів тощо. Українське термінознавство має чималу низку досліджень, у яких висвітлено питання термінотворення. Дослідженням проблем словотвору присвячено багато робіт видатних мовознавців, а саме: І. Ковалика, З. Сікорської, Л. Вакарюка, В. Горпинича, М. Плюща, О. Кубрякової, В. Сімовича, Я. Рудницького, В. Русанівського, Л. Дідковської, Н. Клименко, Є. Карпіловської, Л. Полюги та інших. Словотвір окремих терміносистем в українському термінознавстві досліджували І. Кочан (радіотехнічна), Г. Наконечна (хімічна), О. Литвин (машинобудівна), З. Куньч (риторична), Л. Козак (електротехнічна), І. Процик (фізична) та ін.

Актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення й систематизації малодослідженої словотвірної системи української електроенергетичної термінології.

Мета дослідження – проаналізувати морфологічний спосіб словотворення української електроенергетичної термінології, визначити специфіку дериватологічних процесів у досліджуваній терміносистемі.

Завдання дослідження полягає у визначенні способів та засобів термінологічної деривації досліджуваної термінології, виокремленні продуктивних моделей суфіксації термінів. Джерельною базою слугує Російсько-український науково-технічний словник, базові підручники та оригінальна література з електроенергетики та інша довідкова література [1–4].

Як відомо, під словотвором розуміють правила творення мовних одиниць за певними моделями та схемами, систему способів та засобів творення нових слів. Серед способів творення слів виділяють морфологічний і неморфологічний способи. Суть морфологічного способу словотворення полягає в

поєднанні твірного елемента (твірної основи чи слова) та словотвірного афікса (суфікса, префікса, постфікса). Як відзначає Т. Панько: «...у морфологічній структурі термінів, утворених шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, що має першочергове значення для термінології» [6, с. 120]. Тож для творення нових назв цим способом електроенергетична термінологія послуговується певним арсеналом словотвірних афіксів і моделей, які певним чином указують на місце того чи того терміна в терміносистемі. В українській електроенергетичній термінології морфологічний спосіб словотворення є досить продуктивним, серед електроенергетичних термінів виявляємо одиниці, утворені й суфіксальним, і префіксальним, і префіксально-суфіксальним, і безафіксним способом. У цьому дослідженні ми зосередимо свою увагу на суфіксальному способі словотвору.

«Процес термінотворення, – як зазначає З. Куньч, – це особливий різновид словотвірної процедури, який відрізняється від звичайного словотвору переважанням певних компонентів (терміноелементів) і/або композиційних моделей» [7, с. 118]. Велика кількість однослівних термінів української електроенергетичної термінології виникла за допомогою суфіксального різновиду морфологічного способу творення (твірна основа + словотвірний суфікс). Присутність у слові суфікса сигналізує про існування в ньому певного узагальненого значення, вираженого в спеціальній формі, за яким слово потрапляє до певного лексико-генетичного класу (частини мови) і здатне виконувати певну синтаксичну роль у реченні [8]. За суфіксального способу термінотворення використовують низку словотвірних моделей різної продуктивності. Під словотвірною моделлю розуміємо схему творення слів (твірна основа (або слово) + словотвірний засіб) у межах того самого словотвірного типу, яка не впливає на їхню словотвірну семантику, але має різні морфонологічні ознаки [9, с. 193].

Аналіз лексичних одиниць у сфері електроенергетики, що є об'єктом нашого дослідження, виявив такі моделі суфіксації:

1. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС -НН(Я) (зі значенням «процес»), **-ЕНН(Я)**, **-ІНН(Я)**. Суфікс **-нн(я)** виступає в термінах, утворених від дієслів із суфіксами основи **-а-** або **-ва-**, **-ува-**, а також **-і-**, наприклад *регулювання, використання, інтегрування, балансування, передавання, споживання, генерування, керування, розсіяння, обладнання, протікання, застосування, ковзання, форсування, приєднання, відшкодування, замикання*. Терміни із суфіксом **-енн(я)** утворюються зазвичай від дієслів із кінцевим морфом **-и-**: *підвищення, збільшення, забезпечення, навантаження, освітлення, намагнічення, збудження, зниження, порушення, відхилення, введення, налагодження, вироблення, живлення, підмагнічення, насичення, відгалуження*. Номінації цього типу утворюються від українських та інтернаціональних терміноелементів. Загалом суфікс **-нн(я)** в українській електроенергетичній термінології дуже продуктивний і має великі можливості для творення нових дериватів віддієслівних основ.

2. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС -К(А). Електроенергетичні терміни із суфіксом **-к(а)** мають значення опрідметненої дії, процесу, назви предметів або вказують на результат дії: *гармоніка, обкладинка, установка, обмотка, похибка, витримка*. Значення недоконаної і доконаної дії упродовж останніх років стають об'єктом пильної уваги термінологів. Як зауважують сучасні науковці, віддієслівні іменники із суфіксом **-к(а)**, можна вживати лише на позначення наслідків події, але їх неправильно вживати на позначення дії чи події [10, с. 78]. У системі сучасної української електроенергетичної термінології терміни на **-к(а)** малопродуктивні, але через вплив російської мови їх часто використовують замість нормативних відповідників на **-нн(я)**: *зарядка* (замість *зарядження* (дія недоконана) / *зарядження* (подія доконана)), *викрутка* (замість *викручування* (дія недоконана) / *викручення* (подія доконана)), *розробка* (замість *розроблення* (дія недоконана) / *розроблення* (подія доконана)), *обробка* (замість *оброблення* (дія недоконана) / *оброблення* (подія доконана)) тощо. Зауважимо, що процесове чи предметне значення можна виявити тільки в контексті.

3. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС -НИК. Суфікс **-ник** уживають в основах іменників чоловічого роду й використовують для творення термінів зі значенням виконавця певної дії, названої дієсловом (*виробник, електронник, дослідник, замовник*) або назви предметів, за допомогою яких виконується дія (*лічильник, запобіжник, подільник, розпорядник, розрядник, провідник, показник*).

4. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + -АЧ. Суфікс *-ач* використовується для творення термінів зі словотвірним значенням пристроїв, що застосовуються в електроенергетиці: *приймач, запалювач, випрямляч, тримач, загороджувач, випромінювач, погашувач, вимикач, перемикач, затискач, роз'єднувач, перетворювач, нагромаджувач* тощо.

5. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС -АЦІ(Я) (-ИЗ-АЦІ(Я), -ФІК-АЦІ(Я). Суфікс *-ацій* запозичено з латинської, уживається в основах іменників жіночого роду, вказує на дію або результат дії [5, с. 478]. Віддієслівні терміни-іменники цього типу утворюються тільки від чужомовних основ: *компенсація, фільтрація, електрифікація, експлуатація, модернізація, утилізація, когенерація, класифікація, ліквідація, організація, механізація, диспетчеризація, сигналізація, індикація, концентрація, вібрація, поляризація, оптимізація, комутація, нормалізація, уніфікація, конфігурація* тощо.

6. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС -АТОР. Цю модель використовують для творення термінів на означення механізмів, предметів, за допомогою яких здійснюються певні процеси, дії: *трансформатор, акумулятор, конденсатор, генератор, ізолятор, утилізатор, компенсатор, диференціатор*. В основному це терміни іншомовного походження. Чимало електроенергетичних термінів із суфіксом *-атор* є полісемічними: можуть поєднувати в собі не одне значення, наприклад: *трансформатор* (від лат. *transformo* – перетворювати) – 1) електричний апарат, що має дві або більше індуктивно зв'язані обмотки й призначений для перетворення за допомогою електромагнітної індукції однієї або кількох систем змінного струму в одну або декілька інших систем змінного струму без зміни частоти систем (системи) змінного струму; 2) перетворювач чого-небудь з одного виду, стану в інший. *Компенсатор* 1) елемент гідрозахисту електродвигуна заглибного у вигляді гумової камери в сталевому корпусі, який заповнений робочою рідиною електродвигуна й приєднується до його основи; 2) прилад для вимірювання різниці ходу променів чи кута обертання площини поляризації; 3) пристрій для усунення впливу коливань температури, тиску та інших факторів на функціонування приладів, машин, споруд тощо). *Ізолятор* 1) речовина, що погано проводить електричний струм чи тепло; 2) пристрій, виготовлений з діелектрика, для ізоляції й механічного кріплення електричних проводів, кабелів та інших частин електричного обладнання.

7. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС -Н(ИЙ). Здатність об'єкта піддаватися певній дії передається віддієслівними прикметниками із суфіксами *-н-:* *розподільний, спряжений, відкидний, ударний, здвоєний, зсувний, коливний, згинальний, розрядний, розпирний, розшивний*.

8. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС -УЧ(ИЙ), -ЮЧ(ИЙ). У сучасній українській мові суфікс *-уч (-юч)* використовують в основах дієприкметників теперішнього часу та в основах прикметників [5, с. 491]. Щодо суфіксальних моделей активних дієприкметників *-уч(ий), -юч(ий)*, які скальковано із церковнослов'янської моделі *-щ(ий)*, як зауважує І. Фаріон, що «характерна ознака цих запозичень у російській мові – акцент на переважній дієслівності, себто процесуальності. Натомість український контекст далеко не завжди потребує цієї дієслівності...» [10, с. 90]. Варто наголосити, що поява активних дієприкметників у сучасному українському мовленні спричинена тривалим калькуванням з російської мови. Це призвело до високої продуктивності в електроенергетичній термінології нехарактерних для української мови активних дієприкметників. На сучасному етапі кількість таких утворень в українській технічній термінології зменшується. У сучасній оригінальній літературі та базових підручниках з електроенергетики ми зафіксували кілька активних дієприкметників на *-ч(ий)*: *наростаючий* (...змінювалось *наростаючими* темпами...), *генеруючий* (...модернізація та перетворення відповідних існуючих *теплогенеруючих* об'єктів (котлів) в міні-ТЕС за допомогою надбудови *електрогенеруючих* агрегатів...), *ковзаючий* (... що дорівнює максимальному середньому навантаженню за *ковзаючий* вздовж графіка інтервал *T...*), *конкуруючий* (Формування *конкуруючого* варіанту слід починати зі збільшення встановленої потужності трансформаторів), *результуючий* (*результуюча* напруга, *результуючий* опір), *діючий* (Розрахунок *діючого* значення напруги нульової послідовності основної частоти здійснюють за такою формулою...), *обслуговуючий* (*обслуговуючий* персонал), *блукаючий, невідпускаючий* (*блукаючий, невідпускаючий* струм). У російсько-українському словнику В. Перхач подає такі альтернативні українські відповідники: *наростальний / зростальний, генерувальний або витворювальний, ковзальний,*

поряд з діючий – чинний / дієвий, обслу́жний, блукальний / мандрівний, рос. *отпускающий / отпускающийся* перекладено як *відгартувальний / відгартувний, видавальний / видавний, відпускательний / відпускатий* [1, с. 39, 72, 83, 183, 198, 217, 344]. Отже, варто скористатися певними способами заміни активних дієприкметників.

9. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКСИ –ОВА і -Н(ИЙ). Суфікс *-ов* варіант суфікса *-ува*, що виступає в дієприкметниках [5, с. 487]: *генерований, орієнтований, керований, скоректований, модифікований, розташований*. Дієприкметники в українській електроенергетичній термінології – це, здебільшого, терміни, які означають поняття, що перебувають у стані пасивної дії.

10. ОСНОВА ДІЄСЛОВА + СУФІКС –(УВ)АЛЬН(ИЙ). Дериват *-альн* розповсюджений у прикметникових номінаціях зі значенням активної дії або вказує на призначення пристроїв або інструментів: *постачальний, приймальний, понижувальний, обслуговувальний, перетворювальний, освітлювальний, компенсувальний, підіймальний, зварювальний, регулювальний, підсилювальний, складальний*.

У цій групі варто виокремити прикметникові номінації із структурним формантом *-альн- (-іальн-, -уальн-)*, які за походженням належать до іншомовних лексем, тому могли бути цілісними запозиченнями латиномовного походження, але частіше витворювалися поєднанням латинського прикметникового суфікса *-al(is)* та українського конститутивного словотвірного елемента *-н-*: *локальний, регіональний, центральний, номінальний, оптимальний, симетрувальний, капітальний, радіальний, індивідуальний, інтегральний*.

11. ОСНОВА ІМЕННИКА + СУФІКС -Н(ИЙ). За цією моделлю утворюються терміни-прикметники з конкретно-предметними, просторовими значеннями: *еквівалент – еквівалентний, пропорція – пропорційний, магніт – магнітний, синхронія – синхронний, тиристор – тиристорний, еквівалент – еквівалентний, ємність – ємнісний, електромагніт – електромагнітний, електрика – електричний*. Прикметники, утворені за допомогою суфікса *-н(ий)*, зберігають значення, виражене основою іменника.

12. ОСНОВА ІМЕННИКА + СУФІКС -ИЧН(ИЙ), -ІЧН(ИЙ). *Електричний, симетричний, енергетичний, граничний, технологічний, гідравлічний, механічний, гальванічний, термічний, динамічний, графічний, хронологічний, циклічний, ритмічний, ієрархічний, періодичний*. Терміни-прикметники, що їх утворено додаванням цього суфікса найчастіше до іншомовних іменникових основ, вказують переважно на стосунок до чогось.

13. ОСНОВА ІМЕННИКА + СУФІКС -ОВ(ЕВ, ЄВ)ИЙ. Аналізовані суфікси поєднуються як із власномовними, так і з чужомовними основами та утворюють якісні та відносні терміни-прикметники: *шунтовий, двигуновий, межовий, штиревий, проводовий, кінцевий, катушковий, кварцовий, шаровий (від шар), розділовий, тертєвий, фазовий, помилковий, ланцюговий, кроковий, металевий, залишковий*.

14. ОСНОВА ПРИКМЕТНИКА + СУФІКС –ІСТЬ. За допомогою суфікса *-ість* від прикметникових (дієприкметникових) основ утворюються іменники жіночого роду для вираження ознаки або властивості чого-небудь: *сукупність, надійність, ефективність, гнучкість, придатність, енергоздатність, здатність, потужність, стабільність, синусоїдність, трудомісткість, точність, однаковість, провідність, лінійність, матеріаломісткість, тривалість, рівномірність, лінійність, кратність, періодичність, залежність, одночасність, продуктивність, обмеженість, рівність, ймовірність, стійкість, складність, дискретність, плавність, вартість, ємність, сумісність, тривалість, якість, відповідність, електропровідність* тощо.

Отже, ми проаналізували найпоширеніші, хоча далеко не всі моделі суфіксації, притаманні українській електроенергетичній термінології. Проведені спостереження дають змогу констатувати, що в досліджуваній терміносистемі суфіксація є одним з основних способів творення, а суфіксальні словотвірні форманти є численними та різноманітними. Більшість термінів утворено за допомогою суфіксів *-ни(я), -єни(я), -їни(я)* (завдяки зазначеним суфіксам утворено терміни – назви процесів, опредметнених дій та фізичних станів); суфікс *-ник* надає дериватам словотвірного значення діяча та знаряддя діяльності; формант *-ач* додають до дієслівних основ і творять найменування предметів, що діють. Українські електроенергетичні терміни, утворені за допомогою суфіксів *-аці(я)*

(-из-аці(я), -фік-аці(я), називають опредметнені дії, явища, властивості, методи чи способи дослідження. Суфікси **-альн-** (-іальн-, -уальн-), **-н(ий)**, **-ичн(ий)**, **-ічн(ий)** значно поповнили електроенергетичну терміносистему новими прикметниковими номінаціями. Властивість і сконцентрованість певних ознак у предметі, а також абстрактність поняття виражають електроенергетичні терміни, утворені від прикметникових (дієприкметникових) основ за допомогою додавання суфікса **-ість**. Суфікси як словотвірні частини слова, приєднуючись переважно до дієслівних, а також іменникових, прикметникових основ, утворюють нові слова на означення різноманітних електроенергетичних понять.

У перспективі дослідження – визначити шляхи та способи творення електроенергетичних найменувань, виділити продуктивні терміновірні моделі на позначення основних груп електроенергетичних понять: описати префіксальні та префіксально-суфіксальні утворення, композити тощо.

1. Російсько-український науково-технічний словник (30000 слів) / [Перхач В., Кінаш Б.]. – Л., 1997. – 456 с. 2. Маліновський А. А. Основи електроенергетики та електропостачання : Підручник / А. А. Маліновський, Б. К. Хохулін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2009. – 436 с. 3. Олійник М. Й. Основи використання електричної енергії : Навч. посібник: У 2 ч. / М. Й. Олійник, В. Г. Турковський. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2008. – Ч. 1. – 168 с. 4. Сегеда М. С. Електричні мережі та системи : Підручник / М. С. Середа. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2009. – 488 с. 5. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000 / Л. М. Полюга. – Вид. 3-є, допов. і випр. – К. : Довіра, 2009. – 554 с. 6. Панько Т. І. Від терміна до системи : Становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах / Т. І. Панько. – Л. : Вища шк., 1979. – 146 с. 7. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : Монографія. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2006. – 216 с. 8. Литвин О. Г. Становлення української машинобудівної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Г. Литвин. – К., 1999. – 20 с. 9. Микитюк О. Р. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : навч. посіб. / Оксана Микитюк ; Нац. ун-т Львів. політехніка. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2010. – 440 с. 10. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання) : [монографія] / Ірина Дмитрівна Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 336 с. 11. Процик І. Українська фізична термінологія на зламі ХІХ–ХХ століть / Ірина Процик. – Л. : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2004. – 252 с. 12. Панько Т. І. Українське термінознавство : Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 215 с. 13. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотворчий аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. В. Козак; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 19 с.